

L'Europa dels cafès: algunes reflexions sobre eurocentrisme i modernitat

Olivia Muñoz-Rojas Oscarsson*

Introducció. La idea d'Europa de George Steiner

A l'hora d'explorar *la idea d'Europa* en l'obra que es titula d'aquesta mateixa manera, una de les fórmules més atractives que utilitza George Steiner és la que es refereix als cafès. El que és entranyable del cafè, l'experiència que puguem tenir nosaltres mateixos d'aquest lloc, fa que ens resulti agradable imaginar que aquests locals aromàtics, acollidors i de converses suggeridores puguin entendre's com a consubstancials a la idea d'Europa. No obstant això, si ens fixem una mica més de prop en aquesta fórmula, veurem que la suposada nissaga europea és fàcilment desmuntable i, més encara, que la manera com podem desarmar-la serveix igualment per desmuntar alguns dels restants *axiomes*¹ que Steiner maneja per aprehendre la idea del també anomenat *Vell Continent*.

I és que el cafè com a lloc de tertúlies i de gestació d'idees i d'obres polítiques i literàries no és un fenomen inevitablement europeu, sinó *modern*. Només ens hem de fixar en les grans ciutats del món, des del Caire fins a Buenos Aires, passant per Nova York, per observar com en aquestes ciutats també van començar a abundar els cafès, sobretot a partir de mitjan segle XIX, a mesura que anava sorgint una classe econòmica burgesa i urbana amb, cada vegada, més inquietuds intel·lectuals culturals. D'altra banda, si mante-

(*) Olivia Muñoz-Rojas Oscarsson és llicenciada en Ciències Polítiques i de l'Administració per la Universitat Complutense de Madrid i Màster en Humanitats i Pensament Social per la Universitat de Nova York. Ha cursat també Ciència Política a la Universitat d'Uppsala i Història de l'Art a la Universitat de Lund (Suècia). Actualment realitza el seu doctorat en el Departament de Sociologia de la London School of Economics and Political Science sobre la destrucció i reconstrucció de ciutats. Adreça electrònica: O.Munoz-Rojas-Oscarsson@lse.ac.uk

1. És el mateix Steiner qui es refereix a cinc *axiomes* «per definir Europa: els cafès; el paisatge que podem recórrer, abastable i d'escala humana; els carrers i les places que porten noms d'estadistes, científics, artistes, escriptors del passat —a Dublín, fins i tot les parades d'autobús indiquen on són les cases dels poetes—; la nostra doble procedència d'Atenes i de Jerusalem; i, per acabar, el temor d'un capítol final, d'aquell famós crepuscle hegel·lià, que enfosquia la idea i la substància d'Europa fins i tot en ple migdia.» STEINER, G. *La idea d'Europa*. Barcelona: Arcàdia, 2004, p. 35.

nim la perspectiva geogràfica continental europea i admitem que el cafè és alguna cosa més pròpia d'aquesta zona del món, de seguida veurem com a Europa queda circumscrita només a alguns llocs del centre del continent i als països nòrdics. A Espanya, per exemple, no hi ha, ni hi ha hagut, una sòlida tradició de cafès. Els bars i les tavernes espanyoles són sorollosos i més aviat incòmodes per a qui busca un espai de conversa, reflexió i creació. El bar és un indret eminentment lúdic i escassament intel·lectual. Fins i tot, actualment, és difícil trobar estudiants o professors universitaris llegint o escrivint en els bars i cafeteries de qualsevol ciutat espanyola, mentre que es tracta d'un fenomen bastant habitual a ciutats del centre d'Europa i escandinaves. Hi haurà qui rebati la idea que a Espanya no hi ha ni hi ha hagut cafès i al·ludeixi, per exemple, a Els Quatre Gats de Barcelona o al Café Gijón de Madrid. Pot ser que el fet que ens vinguin concretament aquests cafès a la memòria denoti precisament que són més aviat una excepció.

He començat parlant dels cafès perquè, com deia abans, crec que aquest *axioma*, un dels cinc sobre els quals Steiner fonamenta la seva idea d'Europa, permet abordar dos problemes clau d'aquesta idea —idea que, d'altra banda, s'ajusta al discurs europeista predominant i més àmpliament divulgat. En aquest tipus de discurs descobriríem, en primer lloc, la tendència a confondre *Europa* i *europèu* amb *modernitat* (il·lustració) i *modern* (il·lustrat). La confusió o equiparació entre Europa i modernitat ens portaria a una segona qüestió: la indefinició geogràfica de les fronteres d'Europa en termes històrics. Certament, Steiner no pretén acotar Europa geogràficament, sinó simplement parlar de la *idea* d'Europa. Però el suport territorial està present quan, per exemple, defineix Europa com un continent a escala humana —països com ara Rússia i Turquia en quedarien immediatament exclosos. Aquesta indeterminació de límits o fronteres en sentit territorial pot fer que ens preguntem, per exemple, si Steiner té en el pensament Espanya quan parla de la idea d'Europa. És clar que avui en dia, ningú discutiria el fet que Espanya forma part d'Europa. No obstant això, els viatgers romàntics que visitaven la Península en el segle XIX es recreaven en «l'exotisme oriental» dels habitants i de les tradicions d'aquestes apartades terres meridionals, i alguns, fins i tot, no dubtaven a manifestar que l'Àfrica començava al sud dels Pirineus.² El discurs europeista vuitcentista, és a dir, el discurs *modern* es construïa, precisament, en contraposició a realitats d'endarreriment econòmic i social com les de la península Ibèrica, Rússia o els Balcans. Encara més, el complex de no ser del tot europeus, és a dir, *moderns*, és alguna cosa que els habitants de

2. Vegeu, per exemple, les experiències del francès Théophile Gautier A: GAUTIER, T. *Voyage en Espagne*. París: Flammarion, 1998. Per a una investigació exhaustiva de les experiències dels viatgers britànics, vegeu, ROBERTSON, I. *Los curiosos impertinentes. Viajeros ingleses por España desde la accesión de Carlos III hasta 1855*. (2a edició) Barcelona: Ediciones del Serbal, 1988. Finalment, algunes de les experiències de viatgers nord-americans com ara Washington Irving i Havelock Ellis poden trobar-se A: MACGANN, T. F. (selections by). *Portrait of Spain. British and American Accounts of Spain in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Nova York: Alfred A. Knop, 1963.

la banda sud dels Pirineus arrosseguen des de fa més de dos segles. Què ens indica tot això? Que és fàcil, fins i tot en el pla de les idees, confondre Europa, primer, amb alguns símptomes o fenòmens de la modernitat, i, segon, que, arran d'aquesta confusió, el contorn geogràfic d'Europa varia segons el moment històric a què ens estem referint.

En tot cas, sembla clar que la idea que es tingui d'Europa, s'expliqui i comparteixi per les generacions actuals i futures tindrà grans conseqüències sobre les actituds i mentalitats que aquestes manifestin. En les pàgines següents, em proposo discutir la idea d'Europa que planteja Steiner, tractant d'assenyalar els reduccionismes en què, al meu parer, cau el seu discurs. La reivindicació de fons seria que es necessita ampliar i enriquir la visió, passada i present, d'aquesta regió del món —Europa— per evitar, precisament, parlar de *la* idea d'Europa i parlar potser, en comptes d'això, de *les* idees d'Europa. Amb això es faria justícia al mosaic històric i cultural que amaga el continent europeu i, en un sentit més pragmàtic, s'augmentaria l'atractiu de les idees d'Europa per a un major nombre d'individus i col·lectius. Al cap i a la fi, la preocupació que és subjacent, ara mateix, a qualsevol intent d'aprehendre el que significa Europa és aconseguir que la ciutadania que habita aquest continent es recongui en el seu imaginar i aposti per recrear-lo i reforçar-lo.

La confusió o equiparació entre Europa i modernitat

La confusió o equiparació entre Europa i modernitat és una qüestió que els acadèmics postcolonialistes van començar a debatre fa una mica més de dos dècades.³ L'«orientalització»⁴ d'Espanya per part dels viatgers estrangers del XIX no és cap altra cosa que una rèplica de la manera en què els habitants de les metròpolis del continent europeu s'apropaven als territoris i pobles colonit-

3. La crítica postcolonial, dins de la qual s'insereixen els anomenats *Subaltern Studies* («Estudis subalterns»), va emergir a la fi dels setanta, principis dels vuitanta, a iniciativa d'alguns historiadors indis, principalment, Ranajit Guha. Prenent el concepte gramscian de «subaltern» com a punt de partida, aquests van començar definint la necessitat d'analitzar l'acció col·lectiva de determinats moviments populars (principalment camperols) de gran impacte social i polític en la recent història del subcontinent indi més enllà de les categories sociològiques dominants de *classe* i *nació*. Sense ignorar tampoc la utilitat d'aquestes categories teòriques com a instruments d'anàlisi de la realitat social, aquests historiadors tractaven de desvelar l'entitat pròpia i subjectiva d'aquests moviments. Les reivindicacions i iniciatives d'aquests no podien considerar-se simplement com el resultat d'una tasca de conscienciació social i política iniciada des de les elits polítiques, educades en els conceptes polítics europeus de classe i nació. Pel contrari, aquests moviments populars responien a una varietat d'estímul, tradicions i patrons d'acció col·lectiva autòctons que requereixen d'una metodologia d'anàlisi diferent. En altres paraules, segons els historiadors «subalternistes», no es poden codificar automàticament les trajectòries de protesta social i de creació de solidaritats territorials, conforme a uns paràmetres teòrics que s'han plantejat com a universals, però que responen al desenvolupament en un moment concret d'unes societats determinades del continent europeu.
4. La contrapartida a la confusió d'«Europa» amb «modernitat» seria la qualificació de tot allò amb aparença de «premodern» com «Orient» o «oriental».

zats de l'Àsia, Amèrica i Àfrica. En aquell moment, estava àmpliament estesa (i, més o menys tàcitament, continua estant-hi avui) la idea que la trajectòria civilitzadora d'unes societats determinades del continent europeu, en particular la britànica, constitueixen l'únic model d'evolució històrica *teòricament* aprehensible, intel·ligible i, a més, desitjable. Segons aquest conegut model teòric, la Història, amb majúscula, es desenvolupa en etapes successives que culminen amb la consolidació de l'estat nació i d'una economia moderna (capitalista). Des d'aquest punt de vista, totes les «desviacions» del model no es poden entendre de cap altra manera que no sigui com a particularismes o versions errades d'aquesta trajectòria civilitzadora correcta i desitjable.⁵

*A Provincializing Europe*⁶, Dipesh Chakrabarty dedica el primer capítol de la seva obra a explicar per què les ciències socials i, en particular la història, han assumit sense embuts el caràcter universal i teòric del particular desenvolupament d'alguns territoris del continent europeu al llarg d'un període històric determinat. Fins i tot, els grans pensadors com ara Marx —diu Chakrabarty— no semblen haver escapat a aquesta trampa universalista, fortament etnocèntrica, que obliga a entendre les històries i realitats de la majoria de regions del món com a versions localistes i, generalment, fracassades, o a mig fer, de la «reeixida» història de l'estat nació europeu.⁷ El que és més curiós, d'altra banda, és que cap dels estats nació europeus modèlics (la Gran Bretanya, França, Àustria, etc.), van ser estats nació *strictu sensu*, sinó *impe-riis* fins al segle xx. No obstant això, a l'hora d'explicar la gènesi i l'evolució d'aquells i, per tant, de l'Europa moderna com a conglomerat d'estats nació, no se sol remarcar especialment aquesta dada. Dit d'una altra manera, s'obvia el fet que Europa, o almenys una bona part dels seus territoris, van estar durant un llarg temps *directament* imbricats en un entramat territorial i marítim molt més ampli. La manera en què aquest entramat es va organitzar i gestionar va tenir conseqüències directes sobre les concepcions i ideologies polítiques contemporànies que es van gestar en aquell moment a les metròpolis (entre aquestes les concepcions modernes de l'Estat i les ideologies basades en la noció de progrés econòmic i/o social).⁸ D'altra banda, alhora que les metròpo-

5. Si observem la distribució tradicional entre disciplines acadèmiques, veurem que l'estudi de les realitats socials actuals i històriques de les regions no europees ha tingut tendència a correspondre sempre més a l'antropologia que als estudis històrics pròpiament dits.

6. CHAKRABARTY, D. *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

7. *Ibid.*, pp. 30-31.

8. Vegeu, per exemple, ZASTOUPIL, L. *John Stuart Mill and India*. Stanford, Califòrnia: Stanford University Press, 1994, en què l'autor analitza les dissonàncies i paradoxes que hi ha entre els escrits teòrics d'una de les figures clau de la història del pensament modern progressista europeu, John Stuart Mill, i el contingut dels seus informes i actuacions pràctiques com a perit de la Companyia d'Índies britànica. Aquests últims documents, naturalment molt menys coneguts que la seva obra com a pensador, expliquen, per exemple, que, a pesar de la seva fervent defensa universal de la llibertat, no es distingia dels seus contemporanis a l'hora de jutjar les civilitzacions conforme a una primitiva escala jeràrquica i, per tant, a qüestionar la necessitat de determinats drets i llibertats als membres de civilitzacions «inferiors».

lis europees aportaven també rebien, no només matèries primeres, sinó influències culturals d'altres regions i pobles que poden ser més o menys difícils de detectar, ja que, fins ara, els esforços dels pensadors i investigadors no han anat en aquesta direcció.⁹

Tractem, per tant, de separar les tres nocions d'*Europa*, *modernitat* i *universalitat*. Cal que entenguem, en primer lloc, la modernitat com un procés molt més complex i geogràficament ampli. Com un procés que es desenvolupa a partir de la sistematització d'una sèrie de fluxos econòmics globals i la imposició, en un moment donat, de determinades estructures de dominació política per part dels governs d'unes metròpolis, situades en el continent europeu, sobre uns territoris: les colònies, repartides en diversos continents.¹⁰ En aquest procés entrarien en joc els territoris i les poblacions del continent europeu, naturalment, però també, com hem dit, els territoris i les poblacions dels continents colonitzats. La modernitat en totes les seves manifestacions és el producte d'aquest peculiar tipus d'intercanvis i de fluxos de matèries, gent i idees. En aquest sentit, sí que estariem davant d'un fenomen de caràcter universal, però no unidireccional —a pesar de l'evident asimetria de poder entre metròpolis i colònies. La modernitat, repetim, no es desenvolupa a porta tancada en el si del continent europeu per després universalitzar-se, és a dir, exportar-se a la resta del món. Des d'un principi, és el resultat de fluxos multidireccionals de caràcter global o, dit amb unes altres paraules, des d'un principi es tracta d'un fenomen amb potencial universal.¹¹

Els llegats d'Europa: més enllà de la Grècia clàssica i la Il·lustració

Si bé, d'una banda, estem dient que la idea d'*Europa* es confon amb modernitat, és a dir, amb un període concret de la història i, a més, relativament recent, existeix, al mateix temps, una tendència a atribuir a Europa —Steiner també ho fa— una sèrie de qualitats mil·lenàries, fins i tot ahistòriques o essencials. Aquestes tenen relació, sobretot, amb la capacitat per a la *teoria* o el «pensament especulatiu desinteressat»¹², l'esperit crític, la curiositat i el rigor científics, l'acció política i, en general, un conjunt d'actituds que se

9. No hi ha cap altra cosa a fer que fixar-se en alguns exemples molt evidents com els costums quotidians desenvolupats en les societats europees al voltant del te, el cafè (!), el cacau i el tabac per adonar-se de l'impacte que han tingut certes pràctiques culturals procedents d'altres continents.

10. Més endavant, com sabem, es coneixeran exemples de pràctiques imperialistes modernes d'origen no europeu, per exemple, el cas de Japó en la primera meitat del segle xx.

11. Penseu, per exemple, en dos elements íntimament lligats a la modernitat i vinculats, a més, entre ells: la novel·la i les ideologies utòpiques. La possibilitat d'imaginar móns fantàstics i móns millors va emergir arran del contacte entre «móns» tan diferents com el de la selva amazònica i la Meseta manxega. En aquest cas, narracions, contes i poemes a tots dos costats de l'Atlàntic es van veure transformats per les referències recíproques a aquests móns acabats de «descobrir».

12. STEINER, Op. cit., p. 37.

solen identificar, primer, amb la Grècia clàssica i, després, amb l'humanisme renaixentista i la Il·lustració europeus. El perill, d'una banda, d'adscriure una sèrie de virtuts i vicis atemporals a un territori i a la seva gent i, d'una altra, de traçar una continuïtat entre les diferents realitats històriques experimentades en aquests territoris esmentats, és simple: s'ignoren una altra sèrie de virtuts i vicis i es busca fonamentar el present, més o menys artificiosament, sobre uns orígens identificables i, en aparença, coherents. No obstant això, no és difícil comprendre que a Europa, entesa com un territori geogràfic, de la mateixa manera que en qualsevol regió del món, han coexistit múltiples tendències culturals i corrents religiosos que han alimentat configuracions de valors i idees mudables.

Steiner, per exemple, reivindica en especial el llegat de Jerusalem que, juntament amb el d'Atenes, constituïria per a ell la base de les tradicions europees.¹³ No és Steiner l'únic autor contemporani que considera que la importància del llegat jueu per a la cultura europea no ha estat suficientment reconegut al llarg dels segles, quan no simplement ignorat, o fins i tot negat, segons el moment. Si parlem d'Atenes i de Jerusalem com a pilars fonamentals de la idea d'*Europa*, hauríem de ressaltar, així mateix, la presència en totes dues tradicions de cosmogonies i hàbits mentals associats normalment al Pròxim Orient i a l'Orient Mitjà o, fins i tot, a l'Àfrica.¹⁴ En el cas de Jerusalem, no sembla causar un gran problema assumir l'origen semita i, per tant, «oriental» de la tradició jueva. No cal dir que aquest origen tendeix a

13. STEINER, Op. cit., pp. 31-32, 42-44.

14. Deu fer gairebé dues dècades que l'historiador M. Bernal va iniciar un controvertit debat al voltant dels orígens «negres», és a dir, africans i asiàtics i, més concretament, egipcis, fenicis i semites de l'antiga civilització grega amb el primer volum del seu *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization (The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985)*. London: Free Association Books, 1987. Més recentment, després d'haver-se publicat una obra crítica amb els seus arguments, LEFKOWITZ, M. R. & McLEAN, G. (eds.). *Black Athena Revisited*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996. M. Bernal ha replicat les crítiques amb *Black Athena Writes Back. Martin Bernal Responds to His Critics*. Durham: Duke University Press, 2001. A través de la seva obra, Bernal pretén inicialment desvetllar el procediment ideològic pel qual la historiografia moderna ha explicat l'antiga civilització grega com a resultat de les invasions de pobles aris procedents del nord que es van imposar sobre les tribus que habitaven la península i les illes del Peloponès. Aquestes tribus, que eren suposadament també de procedència caucàsica (i, per tant, blanques) i que comptaven amb una certa sofisticació cultural, no tenien, no obstant això, l'ímpetu i el vigor dels nous pobladors aris del nord. Segons la tesi que rebateja Bernal, els futurs hel·lènics procedien del nord i a ells, i només a ells, es deu l'eclosió de la civilització hel·lènica. No hi va haver, per tant, cap influència ni intercanvi amb pobles del nord d'Àfrica o d'Àsia occidental i, ja que les tribus que habitaven els territoris de la futura Grècia eren també blanques, la raça hel·lènica no va patir «contaminació racial» en cap moment. Aquesta tesi, malgrat pugui semblar una mica tosca quan s'exposa de manera tan succinta, és subjacent a tot el pensament filohel·lènic alemany del XIX i, en general, a bona part de les nocions que il·lustrats i romàntics feien funcionar en l'antiga Grècia. L'obsessió vuitcentista per la puresa racial i la necessitat de fonamentar la superioritat de la civilització europea sobre les altres, va portar a aquest tipus de descripcions històriques i exaltacions antropològiques del món hel·lènic, que era vist com el bressol de la civilització moderna. El fet més preocupant, segons Bernal, és que aquest tipus de prejudicis segueix tenint els estudis clàssics actualment —en ocasions per simple ignorància o inèrcia acadèmica.

ignorar-se quan donem el pas de l'Antic al Nou Testament i parlem de la història del cristianisme. Quan es tracta d'Atenes, sol haver-hi també considerables reticències a l'hora de reconèixer la riquesa d'influències que van rebre els pensadors, polítics, poetes i artistes que van habitar aquesta zona del Mediterrani en les seves centúries de major esplendor. La filosofia, la ciència i l'art clàssics solen presentar-se com un producte genuïnament europeu o occidental fonamentat sobre la racionalitat, l'harmonia, l'exactitud i l'empirisme (és per això que, des del punt de vista dels mateixos grecs, la major part del continent europeu es trobava habitat per «bàrbars», amb la qual cosa difícilment aquells s'haguessin concebut com a europeus ni tampoc com a occidentals). En tot cas, hi ha suficients testimonis per saber que els antics grecs, d'una banda, van ser sempre molt conscients de la heterogeneïtat de la seva cultura i de la permanent osmosi a què aquesta es trobava sotmesa respecte de les societats i civilitzacions limítrofes, fins i tot de les que eren titllades de bàrbares. D'altra banda, se sap que van coexistir línies de pensament divergents —fins i tot dins de la pròpia obra d'autors canònics com Hipòcrates o Ptolomeu— i que la línia divisòria entre coneixement científic i màgic, per exemple, era molt més tènue d'allò que se sol admetre habitualment.¹⁵

En suma, la selecció al llarg dels segles d'unes obres, o d'una part de l'obra de determinats autors, i no d'altres, conforme a l'interès i arbitri de traductors i pensadors posteriors, ha fet que l'ideari associat a l'antiga Grècia resti esbiaixat fins als nostres dies i correspongui només a una petita part de la riquesa d'idees i plantejaments difosos al llarg d'aquest període. Tal com planteja M. Bernal, aquest biaix va ser especialment evident i intencionat al llarg del segle XIX en què, per utilitzar la caricatura mitològica que proposa aquest autor, es va imposar una imatge de la civilització hel·lènica com una «Atenea emergint del cap de Zeus, blanca, verge i perfectament acabada».¹⁶ S'ha tendit a ignorar allò que s'apartava dels fonaments abans esmentats (racionalitat, harmonia, exactitud, empirisme, acció política i, afegim ara, puresa racial), és a dir, curiosament, allò que s'identifica més amb nocions de màgia, espiritualitat i tradició «orientals», sinònim, més tard, de premodernitat. Es pot pensar, per tant, que si ampliéssim la base sobre la qual s'erigeix el pilar d'Atenes, entenent aquest pilar com un dels dos de la idea d'Europa que defensa Steiner, ens veuríem impulsats a reconèixer com a *europeus* valors i tradicions que han tendit a empetitir-se o a rebutjar-se d'acord amb els interessos polítics i ideològics de cada moment, ja fossin aquests els de les monarquies, les esglésies o els estats.

15. Per a una discussió breu al voltant del privilegi atorgat a determinades línies de pensament científic clàssic i la ignorància d'altres des de la segona escola sofista fins avui, passant pel Renaixement, la il·lustració i el romanticisme, vegeu VON STADEN, H. «Affinities and Elisions: Helen and Hellenocentrism». A: *Isis*. Xicago, 1992, vol. 83, núm. 4, pp. 578-595.

16. BERNAL, M., *Black Athena Writes Back. Martin Bernal Responds to His Critics*. Durham: Duke University Press, 2001, p. 11.

Finalment, no podem deixar de mencionar la presència musulmana al continent europeu com a exemple, novament, de la varietat de procedències culturals sobre la qual es podria sostenir, o s'hauria de sostenir, la idea d'*Europa*. És clar que vuit segles de domini musulmà sobre la península Ibèrica van deixar petjada, fins i tot més enllà dels Pirineus.¹⁷ Aparentment, l'interès per la llengua i la cultura àrabs mai va ser gaire important en el continent (excepte a la Península durant els segles de dominació), però, encara amb tot, es van crear càtedres de llengua àrab en nombroses universitats europees (París, Cambridge, Heidelberg, entre d'altres) en l'edat mitjana i, seguidament, en el Renaixement. El coneixement de l'àrab era especialment fructífer per als metges i, més tard, per als filòlegs i estudiosos de l'Antic Testament que van descobrir la seva utilitat per comparar versions de les sagrades escriptures i poder interpretar-les amb una major exactitud. Així, crida l'atenció, potser, que un lloc tan allunyat de l'òrbita musulmana com ara els Països Baixos es va convertir en un important centre d'estudis àrabs durant el segle XVII.¹⁸

El narcisisme de les petites diferències

De tota manera, no ens confonguem, no es tracta aquí de reivindicar el llegat d'«Orient» en la història del continent europeu, ni de cap herència en particular. De fet, Steiner ni tan sols contraposa la seva idea d'Europa a «Orient». Més aviat es preocupa per contrastar la idea d'Europa amb l'«*extrem Occident*», és a dir, amb els Estats Units d'Amèrica. El narcisisme de les petites diferències, com diria Freud, sol invitar a distingir-nos precisament d'allò que tenim més a prop. Sembla difícil negar que els Estats Units d'Amèrica comparteixin amb Europa els llegats d'Atenes i de Jerusalem. Podem fixarnos, per exemple, en la polida arquitectura neoclàssica de llocs emblemàtics com Washington i reconèixer-hi la voluntat dels nous ciutadans de l'Amèrica del Nord d'emular i reconèixer-se en allò que s'entén per esperit polític clàssic. O podem reparar en llenguatges i actituds inspirades en l'Antic Testament, per tant en Jerusalem, com ara la llei del talió i la seva encarnació en la pena de mort. Steiner al·ludeix de la mateixa manera al fet de donar números als carrers i a les places, en llocs de noms de personatges històrics, com una de

-
17. Així, per exemple, ens trobem amb influències de l'arquitectura musulmana de la península Ibèrica en algunes esglésies al nord dels Pirineus com la coneguda Sainte Madeleine de Vézelay, actualment a França, i, fins i tot, en alguna catedral escandinava. La presència d'«Orient» en latituds més septentrionals s'observa, així mateix, en aspectes que poden considerar-se menors, però no per això sense interès, com l'ús prolíx d'espècies procedents de l'Àsia i del sud del Mediterrani (clau d'espècia, canyella, gingebre, comí, cardamom, etc.) en les receptes de pastisseria escandinava més antigues. Moltes d'aquestes receptes van ser portades pels monjos que caminaven a peu de cap a cap del continent «fet a escala humana» —tal com suggereix Steiner— i fundaven convents i monestirs, però també, anteriorment, pels vikings que van arribar en les seves excursions per mar i incursions per terra fins a l'Àsia Menor.
18. Per a un recorregut relativament exhaustiu pels erudits medievals i renaixentistes que van mostrar un interès especial pel coneixement de l'àrab —entre ells Ramon Llull—, vegeu un article publicat fa unes dècades, DANNENFELDT, K. H. «The Renaissance Humanists and the Knowledge of Arabic». A: *Studies in the Renaissance*. Renaissance Society of America: 1955, vol. 2, pp. 96-117.

les diferències axiomàtiques entre els Estats Units d'Amèrica i Europa.¹⁹ Naturalment, això pot interpretar-se com una reacció al tarannà revellit del *Vell Continent* i com un reflex de la voluntat de fer taula rasa amb la història de les elits tradicionals. Però no oblidem, al mateix temps, que l'hàbit europeu de batejar els carrers amb referències històriques i literàries va sorgir gairebé a la vegada que es numeraven els primers carrers nord-americans, és a dir, a la fi del segle XVIII, conforme la revolució industrial anava deixant en l'obsolescència els barris gremials i el projecte il·lustrat es dedicava a monumentalitzar i embellir velles i noves barriades.

Steiner parla així mateix del sentiment d'ocàs civilitzador que experimenta Europa com un altre dels axiomes que distingeixen aquest continent.²⁰ Aquest sentiment, no obstant això, sembla existir també a l'altre costat de l'Atlàntic, encara que, admetem-ho, tenyit d'una espècie de passió apocalíptica diferent, potser, de la resignació madura que Steiner suposa als habitants del *Vell continent*. No obstant això, diríem més: després de les experiències nuclears d'Hiroshima i Nagasaki i les amenaces creixents i permanents al nostre ecosistema, el sentiment d'ocàs civilitzador és alguna cosa que pot compartir qualsevol ésser humà que s'aturi a reflexionar sobre la situació d'aquest planeta.

En definitiva, el fet de construir una idea, en aquest cas, la idea d'*Europa*, en contraposició a altres idearis ha de fer-nos sospitar que, darrere d'aquesta tasca, s'amaga un cert temor a perdre alguna cosa o a perdre's en alguna cosa. D'una altra manera, no hi hauria la necessitat d'enaltir una sèrie de virtuts com exclusives d'un lloc i d'una gent, alhora que, més o menys veladament, es desprestigien altres llocs i influències (els Estats Units d'Amèrica, en aquest cas). La preeminència que se li pugui donar a unes idees i/o influències culturals i històriques en un determinat territori depèn del període que estem considerant, en quins aspectes socials, econòmics o culturals concrets ens fixem i, potser, abans que res, què estem buscant. Per tot això, hauria de ser possible narrar la història i explicar la idea d'*Europa* emfatitzant el seu sincretisme, el continu anar i venir d'idees, tradicions i gent procedent de l'Àsia i l'Àfrica i, més tard, l'Amèrica. Trobaríem llavors intercanvis, connexions i influències culturals molt diverses que farien més rica la història d'aquest continent més enllà del llegat d'Atenes i de Jerusalem i la desconfiança cap a l'Amèrica del Nord. No obstant això, la història i el pensament moderns han tractat generalment de rastrejar línies i relats homogenis que expliquessin la contemporaneïtat com a resultat de trajectòries passades fàcilment identificables i amables amb les estructures i relacions de poder presents. En altres paraules, en els dos últims segles, la necessitat política de fabricar històries nacionals i civilitzadores que legitimin el domini d'uns determinats grups de poder ha implicat sovint la simplificació, la ignorància i l'exclusió de realitats

19. STEINER, Op. cit., p. 25.

20. STEINER, Op. cit., pp. 35-35.

passades que contravenen, matisen o, senzillament, enriqueixen les biografies col·lectives i individuals de diferents poblacions i territoris.

Les idees d'Europa

No pretenem de cap manera, aquí, arribar a l'extrem relativista de dir que no existeix la possibilitat de parlar d'una història d'Europa o del continent europeu. Sí, en canvi, s'ha d'insistir que s'ha d'evitar que aquesta es plantegi com una sola i es denomini *europaea* només per, a partir d'un adjectiu tan innocent, permetre la poda i l'eliminació d'aquelles branques i brots que tornen més lleig l'arbre genealògic que ha estat dibuixat prèviament. Les crítiques a la historiografia moderna emergeixen precisament dels nous pensaments com ara el postcolonial. Amb tots els seus problemes²¹, aquestes noves línies de pensament i els seus autors han iniciat una àrdua tasca, a vegades contradictòria, però enormement útil, consistent a deconstruir els plantejaments i les concepcions teòriques predominants. Chakrabarty i d'altres ho fan respecte de la història d'Europa. La pregunta que succeeix normalment a aquest tipus de deconstrucció és: I després, què queda? Com parlarem de la història d'Europa, o de la idea d'*Europa*, una vegada mostrades les inconsistències i els reduccionismes continguts en els modes «tradicionals» de concebre i operacionalitzar tots dos conceptes?

Potser el primer que s'hagi de fer sigui desprendre's de la necessitat de parlar de *la* història o *la* idea d'*Europa*. Les històries d'Europa i les idees d'*Europa* són i han estat moltes i canviants. En aquesta reflexió m'he centrat a mostrar la confusió que amaga certa idea d'*Europa* que se segueix privilegiant des de les institucions i bona part de l'entorn acadèmic. En aquesta s'identifiquen el que són símptomes de la modernitat i, més concretament, de la Il·lustració —símptomes que apareixen allà on aquest peculiar conglomerat d'idees i actituds fructifica i comença a dominar la lògica social, cultural i econòmica— amb la trajectòria històrica d'unes societats específiques situades en el continent europeu, bo i ignorant, al mateix temps, grans porcions d'a-

21. Per a una discussió en profunditat al voltant de les possibles contradiccions del pensament postcolonialista, vegeu, DIRLIK, A. «Is There History After Eurocentrism? Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History». A: *Cultural Critique*. University of Minnesota Press: 1999, vol. 42, pp. 1-34. Ressaltant i simplificant tan sols un d'entre molts dels seus arguments, A. Dirlik vol dir que, ja que el projecte modern és intrínscament eurocèntric i la investigació científicosocial forma part d'aquest projecte, els postcolonialistes difícilment poden escapar al biaix eurocèntric —encara que només sigui pel fet que es vegin obligats a referir-se constantment a Europa i a l'existència d'aquest biaix eurocentrista a l'hora de revisar la història i la realitat social d'altres regions. D'alguna manera, la reivindicació en aquest article seria que, paradoxalment, la noció d'eurocentrisme pugui deixar de ser pròpiament eurocèntrica si la idea d'Europa es fonamenta sobre la diversitat de procedències històriques i herències culturals que puguin trobar-se al llarg dels milers d'anys d'història d'aquest continent i sobre els que, a més, es tenen cada vegada més evidències i testimonis. Amb altres paraules, el que suggereixo aquí és que la idea d'Europa és víctima d'aquest mateix eurocentrisme (o «modernocentrisme») que l'equipara exclusivament a valors i expressions associades a la modernitat i, en particular, a la Il·lustració.

quest mateix continent que no s'ajusten a aquesta particular lògica moderna, o que no s'han ajustat fins fa relativament poc.²² He tractat, així mateix, d'assenyalar els reduccionismes en què es pot caure en narrar la història d'Europa pretenent lligar directament el tàndem Europa-modernitat amb l'herència d'Atenes (i de Jerusalem).

Més enllà de l'interès acadèmic, la idea, les idees, que es tinguin d'Europa tenen una enorme importància per a qüestions tan actuals i controvertides com la immigració. Com més generoses —històricament, geogràficament i cronològicament parlant— siguin les idees d'*Europa* que es facin servir, més fàcil serà representar els fluxos migratoris i els conflictes, i també sinèrgies, que això genera com una cosa habitual en la història d'aquest continent. No oblidem que l'estructuració dels estats nació, i d'Europa com a conglomerat d'estats nació, en compartiments estancats, ètnicament i culturalment homogenis, seria abans una excepció històrica que una regla. Si se'ns permet, així mateix, ampliar les bases sobre les quals es pretén assentar la idea d'*Europa*, revisant, per exemple, la història i el pensament de la Grècia clàssica des d'una perspectiva més plural i rescatant, d'altra banda, la importància dels llegats jueu i àrab, s'estarà en millor posició de compartir i fer participants d'aquest conjunt d'idees als qui, *a priori*, tal vegada no se sentin tan identificats amb el projecte europeu. Com dèiem al principi, no ens enganyem, la preocupació que amaga la voluntat de definir Europa és la d'atraure adeptes al seu ideari i convertir-los en euròfils. Si això és així, el fet de refugiar-se en una petita Europa enjardinada i exclusiva, de gent que passeja i d'intel·lectuals neoil·lustrats nostàlgics d'una època daurada difícil d'ubicar, sembla tenir poc sentit en la realitat global i dinàmica en què vivim. Per això, en lloc d'adoptar l'estratègia de l'estruç que amaga el cap en sorres aparentment confortables, hauria d'imitar-se la del paó que desplega fins a l'última ploma del seu plomall mostrant tota la riquesa del seu colorit per, al mateix temps, confondre's harmònicament amb el paisatge que l'envolta.

22. No cal dir que no s'ha de caure, tampoc, en un altre simplisme molt comú —el de parlar de la modernitat en singular. La modernitat no és un producte ni exclusiu ni genuí d'aquestes poques societats europees o occidentals, sinó el resultat, ja ho hem dit de dependències i interdependències de caràcter global. Com a tal, el que s'entén per "modern", també s'ha anat transformant al llarg del temps i diversificant-se en l'espai, tot sovint en formes inadvertides.